

ROIG, Jaume (2006): *Espill*. Edició, traducció i comentaris d'Antònia Carré. Barcelona: Quaderns Crema, 891 p. (Sèrie Gran, 25).

És ja quasi tòpic, a l'hora de referir-se a l'*Espill*, esmentar els retrets que li han fet alguns dels més insignes especialistes en literatura medieval. Ho fa Lola Badia, en el pròleg a l'edició que ací ressenyem, tot recordant les paraules amb què Martí de Riquer es plany de l'ús del vers en aquesta obra –opinió que, d'altra banda, trobem també en les pàgines que li dedica Jordi Rubió– o del seu to constantment malhumorat, displicent, agrejat. D'una manera o altra, l'*Espill* sempre ho ha tingut difícil. Em

pregunto quina serà la seva sort en els temps que corren, tan captius d'una hipercorrecció política a voltes desbocada. Vull pensar que, amb aportacions com la que ací tinc el gust de ressenyar, el futur hauria de ser-li, per una vegada, molt més propici i just.

El llegat literari només té validesa –només té vida– quan és accessible a la cultura en què s'integra. És aleshores quan els vells monuments literaris poden continuar fecundant la literatura i el pensament del moment. El primer indicatiu del grau d'accessibilitat de la cultura escrita del passat ens el donen les edicions de qualitat que ens el fan abastable. Sense bones edicions, no podem entendre els nostres clàssics. El segon, al qual no ens referirem ací, és, evidentment, el nivell de traducció, ja que aquesta permet la circulació del pensament entre cultures diverses. Val a dir que el patrimoni medieval de les nostres lletres, malgrat el gran treball que s'ha avançat en els darrers anys, encara és molt lluny de trobar-se en una situació mínimament normal, fet que ens hauria d'induir a pensar sobre l'estat de salut de la nostra cultura actual i que, d'altra banda, serà difícilment subsanable si els estudis humanístics –i, particularment, la filologia– naufraguen en la procel·losa mar de l'actual reforma dels estudis superiors.

L'obra que ens ocupa ací també és una bona mostra del que comento. Som a les primeries del segle XXI i podem dir que, d'edicions crítiques, només n'hi ha la de Chabàs –de 1905– i la de Miquel i Planas –de 1929-1950–! Em consta que Anna Isabel Peirats n'ha preparada una, encara en premsa, i coneix l'edició virtual –que no és crítica– enllestida per Antònia Carré dins de RIALC, apareguda l'any 2000. Comptat i debatut, per un motiu o un altre, el buit, de moment, encara continua sense omplir-se –ni tan sols s'ha pres la iniciativa d'un mer *reprint* de la benemèrita edició de Miquel i Planas–. I no sols això: les notes per a una edició crítica en què Peirats (1998) revisa totes les edicions anteriors a la seva fan palès que el desgavell quant a la fixació del text és majúscul.

Aleshores, què és el que descrivim ací si no és un edició crítica? Podríem dir-ne, una edició *de divulgació* d'un clàssic. Com que sóc conscient que l'adjectiu que he triat pot tenir sentits no necessàriament positius, espero que quedi clar, a la fi d'aquest comentari, que ací no té el més mínim matís devaluatiu. Anem a pams.

El volum, que gairebé arriba a les nou-centes pàgines, s'obre amb un breu pròleg de Lola Badia (p. 11-14) que dona pas a una àmplia introducció d'Antònia Carré (p. 21-67). Tot seguit, entrem ja en l'obra en si (p. 70-599), rere la qual trobem una molt generosa secció de comentaris (p. 603-807). Tot el volum es clou amb un glossari (p. 811-834), un índex bíblic (p. 837-843), un de noms propis (p. 847-878) i una bibliografia (p. 881-891).

D'entrada, és d'agrair que sembli consolidar-se el costum de respectar el títol de l'obra. Poques obres medievals declaren el seu títol amb tanta contundència –«haurà nom *Spill*» s'afirma en el vers 239 del *Prefaci*– i poques han estat tan pertinaçment rebatejades: *Llibre de consells*; *Llibre de les Dones, més verament dit de consells*; *Lo llibre de les dones e de consells*; *Spill o llibre de les dones*; *Llibre de les dones o Spill*; *Spill o llibre de consells*; *Espill o llibre de les dones*, són les variants combinatòries que ha merescut, en fet de títol, fins ben recentment, excepció feta de l'edició de Vicent Escrivà i de la de Josep Almiñana –si ometem antologies–.

Ara bé, si continuem en el terreny de les aparents obvietats, haurem d'incidir en la configuració del text. L'*Espill* és una obra narrativa en vers i, per tant, ha estat editat amb fidelitat als requisits formals d'aquest tipus textual: la divisió versal s'ha mantingut. Com que els més de setze mil versos haurien obligat a un volum francament desmesurat o a una incòmoda edició en dos toms, s'ha recorregut a disposar el text en dues columnes, opció que, tanmateix, no és la que trobem, per exemple, en tres de les edicions més usuals habitualment: Almela i Vives va disposar els versos seguit seguit, dins d'una mateixa ratlla, separant-los amb blancs, amb la qual cosa resultava un text que semblava prosa, molt poc llegidor. Altres, com Gustà o Escrivà, han optat per solucions encara pitjors –si és que és possible–, inventant aparents octosíl·labs cesurats, que traïen del tot una de les característiques formals més cridaneres de l'obra: l'ús del tetrasíl·lab –llevat de la breu part inicial, denominada *Consulta*–.

L'edició del text de Roig ocupa les pàgines parells, perquè les senars es reserven per a una versió prosificada en català modern, feta, segons declara l'editora, seguint el model de la de Miquel i Planas al castellà. D'aquesta manera, Antònia Carré estén a tot l'*Espill* el que ja havia començat a asajar anys

enrere amb la seva antologia publicada a Teide (Roig, 1994), on ja seguí, a grans trets, un esquema com el que descrivim ací.

Si tenim en compte que les pàgines parells, en les edicions bilingües, són les reservades a l'original i, les senars, a les de la traducció, caldria pensar, llavors, que aquesta modernització es considera text principal, com si volgués substituir l'original –com sol fer qualsevol traducció, normalment–. Tanmateix, a poc que mirem aquesta versió en prosa, ens adonem que es tracta d'una meritòria traducció –intringüística– *auxiliar*, com reconeix l'editora mateixa a la fi de la introducció: «La meua traducció en prosa [...] obeeix també al criteri de fer intel·ligible el text al lector i la lectora moderns. Això vol dir que em permeto de glossar els versos o de reordenar-los sintàcticament quan és imprescindible per a la correcta interpretació de les frases minimalistes de Jaume Roig» (p. 64). Com que no pretén tenir, doncs, valor literari, potser hauria estat preferible situar-la a la part inferior de les pàgines, reservant-ne la superior al text principal. Tot i així, no plantejo aquesta observació com un retret formal, car el resultat final és ben acceptable, clar i llegidor i, el text original, resulta difícilment encabible en la disposició que suggereixo, si no el volem deformar.

El caràcter instrumental, doncs, de la versió es palesa en una prosa en què es percep, en alguns moments, la rima de l'original, bé que sense prescindir de certes reestructuracions textuales a fi d'acostar el text al lector original. N'ofereixo un breu tast perquè el lector se'n faci una idea:

Puis proposí
un vot complir.
Ans del partir,
una beguina
mia veïna,
per mi pregada
e ben pagada
fiu guardadora,
receptadora.
E tot lo meu
al consell seu
acomant,
jo confiant
del beguinatge,
fiu mon viatge
devers sant Jaume.

Després vaig proposar-me de complir un vot. Abans de partir, però, vaig pregar i pagar una beguina, que era la meua veïna, perquè em guardés casa meua i acollís qui hi vingués.
I així, encomant al seu consell tot allò meu, confiant en el seu beguinatge, vaig fer el meu viatge cap a sant Jaume.

[v. 3142-3157]

En el calaix de les reestructuracions podem ficar el sintagma «vaig pregar i pagar», que tradueix una estructura passiva. O també la simplificació de la forma «fer guardadora / receptadora» per una oració final, en principi, més entenedora, malgrat que la seva segona part –«i acollís qui hi vingués»– sigui una mena de circumloqui d'un únic mot de l'original. I és que la portentosa concisió de l'estil de Roig fa que, qualsevol intent de fer-lo més accessible –i, més encara, en prosa– hagi de passar per una certa flexibilització de l'original i, per tant, pel desenvolupament de la sintaxi.

La traductora sembla seguir el criteri de mantenir algunes marques de rima: *beguina/veïna*; *beguinatge/viatge*. I em pregunto si altres ecos (*guardés/vingués*) intenten recordar al lector el tipus de text té a les mans. La veritat és que no acabo d'entendre aquesta opció: el resultat és una prosa una mica estranya, que no és ni peix ni carn i que, al meu parer, despista el lector. Jo diria que si volem oferir una traducció intralingüística auxiliar, en una edició bilingüe, la traducció, simplement, ha de fer entendre l'original al lector d'avui. El lector que vulgui assaborir la sonoritat de l'original, el té a la vora; qui no se senti capaç de llegir-lo, pot entendre'n l'essencial gràcies a la traducció. No cal, doncs, que aquesta reculli residus mètrics, com fòssils de l'original encastats en la traducció que, a l'hora de la veritat, fan ensopegar el lector.

La meua breu experiència com a traductor, em fa fugir del dogmatisme de manual o d'escola: Sóc conscient que el problema que plantejo, des de la perspectiva de la teoria de la traducció, pot ser molt polèmic. L'experiència de Carré, precisament amb l'*Espill*, ja ve de lluny. Mentre reflexionava sobre aquest aspecte he retornat a la seva antologia de 1994, on llegeixo (1994: 66):

Després vaig proposar-me de complir un vot. Abans de partir, però, una beguina que era la meua veïna fou per mi pregada i ben pagada per ser la meua guardadora i acollidora.

Les diferències entre les opcions preses el 1994 i ara, catorze anys després, són ben evidents i potser no cal comentar-les: es prou que ens fixem en les diferències respecte als elements esmentats més amunt. Em pregunto: si calia que la prosa reflectís les rimes del text medieval, ¿no és el text de 1994 més pròxim al caràcter de l'original?; si acceptem que una traducció prosificada no té per què pagar aquest peatge, ¿no és l'opció actual excessivament tímida?; finalment, si preteníem una traducció ancillar de l'original, que actués com una mena de crotxa per al lector actual –pensem en les traduccions riquierianes dels trobadors en la seva antologia–, crec que hauria estat preferible optar o bé pel camí dibuixat en la tria del 94 o bé per una via del tot lliure, prosa total, però no per un camí intermedi que, a voltes, es percep com indecís.

El que sí que no em sembla encertat és que en la traducció no es marquin certes dificultats objectives. Per exemple, quan el narrador descriu els jocs que s'organitzen a la seva llar durant els dies de festa, en cita uns quants (v. 2848-2856), entre els quals «un arbre i cant / ocell donant» (v. 2855-2856). La traductora declara en el comentari (p. 641), amb total honestedat, que desconeix el sentit d'aquests mots. En la traducció, tanmateix, aquests jocs corresponen a «[...] i a d'altres entreteniments» (p. 167). La solució és molt hàbil: evita la llacuna, resol un possible entrebanc. Però el lector que no estigui seguint l'original, fins que no llegeixi les notes, no s'assabentarà que hi ha uns mots impossibles, ara com ara, de traduir, perquè són absolutament desconeguts. Alguna cosa semblant es podria dir respecte al cas de «bruixellat» (v. 4463), hàpax interpretat com «blanquinós», sense que es justifiqui aquesta opció en els comentaris (p. 655). Crec que, en aquests casos, convindria introduir algun tipus de símbol, definit d'avançada, en el cos mateix de la traducció.

Ara bé, l'aportació més interessant d'aquesta edició és, sens dubte, l'extens complement de comentaris: poc més de dues-centes pàgines farcides de les més diverses informacions destinades a fer l'*Espill* –un text a voltes francament difícil– entenedor a un públic ampli. Personalment, crec que editar sense aquesta mena d'ajudes –independentment de com s'estructurin– és quasi com no editar, car només aquests complements faciliten la correcta intel·lecció del text des del teixit sociocultural, polític i històric en què va néixer, sovint desconegut per al lector actual –si per ventura no li ha arribat deformat, d'avançada, pels prejudicis que el món actual té encara sobre el medieval–.

De les diverses maneres com es pot procedir en aquests casos, Carré ha optat per l'arreglada de la informació complementària en un apèndix final, que és, potser, la via menys incòmoda en un text de les característiques formals del present. L'apèndix no es basteix a força de notes numerades, sinó com un comentari que discorre en paral·lel a l'estructura –en llibres i parts– de l'obra editada, la qual cosa permet una redacció més articulada i relaxada de les informacions seleccionades, tot fent-hi servir remissions internes a fi d'evitar repeticions innecessàries i carregoses. D'altra banda, el lector no se sent afeixugat pel llast d'un reguitzell de notes i pot anar fent via còmodament, tot recorrent a aquesta secció abans o després de la lectura de les diverses parts de l'obra.

Una de les funcions bàsiques d'aquestes notes és aclarir el sentit d'un bon grapat de mots que podríem considerar com claus interpretatives de l'obra –al marge que el lector tingui també a l'abast, al final de l'edició, un glossari selecte, redactat amb la concisió pròpia d'aquest tipus de textos–. El lèxic més atès pertany a diversos camps semàntics: retòrica, ciència, àrees de la vida quotidiana (cosmètica, per exemple), teologia, etc. Només que resseguim les pàgines dedicades a la *Consulta* i al *Prefaci* (p. 603-616), hi trobarem l'explicació detallada de termes com *rescrit*, *speculum/espill*, referències a la retòrica sermonària i un breu comentari sobre la moral última proposada per l'obra i condensada en el

thema desenvolupat. A l'hora de comentar el *modus agendi* de Roig l'editora s'atura amb el famós adjectiu *comediades* (p. 614), que interpreta com «d'estil còmic», sentit que ja recull el *DCVB* i que Carré fonamenta i explica a partir de la idea que «la comèdia és un gènere definit per la presència de personatges de baix nivell, un llenguatge de to popular i una línia argumental que comença amb la desgràcia i acaba amb un final feliç», idea més desenvolupada en un estudi anterior (Carré 2002). Certament, és una hipòtesi plausible, però només això. Entenc que l'estudiosa vulgui defensar-la, però hauria estat millor que informés al lector que n'existeix una altra interpretació. Personalment, no crec que l'alternativa –entendre *comediades* en el sentit de *migpartides*– sigui desestimable, tenint en compte el moment en què apareix aquest mot i que que l'ús del tetrasíl·lab és una de les característiques més vidents de l'obra. En qualsevol cas, es tracta d'un hàpax i, davant la impossibilitat d'aprofitar contrastos semàntics que poguessin esclarir-ne el sentit exacte i sense cap mena de dubte, millor traslladar al lector les dues possibles interpretacions.

D'altra banda, al llarg d'aquest ric complement, el lector hi trobarà bona cosa d'informacions sobre la ciència medieval, aspecte especialment important perquè Jaume Roig era metge i aprofita els seus coneixements com un rerefons constant en la seva obra. Des de la perspectiva del lector modern potser resultarà sobtant l'íntima relació entre ciència i teologia, que Carré sap explicar oportunament tot recordant que «Des del món grecoromà, la religió s'associa amb la guarició a partir de l'assimilació establerta entre el pecat i la malaltia: el filòsof i l'apòstol cristià poden guarir les maltes del cos tant com els metges perquè cos i ànima formen un binomi inseparable» (p. 733). A partir d'aquesta constatació s'entén que metges, confessors i predicadors col·laborin «amb l'objectiu prioritari d'aconseguir la salvació de l'ànima», cosa que permet que la medicina pugui funcionar com una metàfora, Déu i Jesucrist siguin considerats pels teòlegs «els grans doctors de les ànimes» (*ibid.* i també p. 746-747), l'església es compari a una farmàcia (p. 767) o les virtuts –les tres teològals i les quatre cardinals– esdevinguin set medicaments espirituals i divins (p. 780).

Les remissions a les fonts de la ciència medieval que introdueix adesiara Carré per a explicar l'ús de determinats arguments misògins per part de l'autor de l'*Espill* constitueixen un dels aspectes més interessants del seu comentari. D'una banda, contextualitzen culturalment les afirmacions més impacants que podem trobar en determinats moments; d'altra, fan evident com la misogínia medieval té un fonament *científic* –cosa que pot sorprendre més d'un lector– i moral: medicina i teologia cooperen a fixar una imatge força negativa de la dona –del seu cos, de les seves biologia i psicologia– i serveixen, en el cas que ens ocupa, com un dels ingredients bàsics d'aquesta obra. Els altres són el sarcasme que s'agrada de practicar l'autor, el seu peculiar humor –nigèrrim més que negre– i la seva incommensurable capacitat per a utilitzar un vastíssim conjunt de fonts literàries, que sap manipular perfectament segons les necessitats plantejades per la seva sàtira.

La bona mà de l'editora per a encabir totes aquestes informacions en un text llegidor i clar permet també que aquest pugui ser aprofitat, amb independència de l'obra a la qual se subordina, a l'encalç de notícies i informacions que, a colp calent, poden resultar atractives i despertar la curiositat del lector més allunyat de la cultura medieval. Així, per exemple, aquest tipus de lector hi trobarà raons que expliquin la causa de la visió tan negativa que subministra la literatura científica i teològica sobre la menstruació (p. 631-632), element de la fisiologia femenina que es relacionava, a més, amb la lactància (p. 662); o els motius del rebuig a l'ús del maquillatge (p. 634); o s'assabentarà del que comentava la medicina del moment sobre les dones barbudes (p. 653-654) o sobre el presumpte esperma femení (p. 704-705, 710-711). Al marge d'aquestes curiositats *científiques*, en els comentaris de Carré també hi podem espigolar tot d'informacions contextuais sobre la societat i cultura del moment que són d'allò més útils per a entendre l'obra, com ara –i sense cap pretensió d'exhaustivitat– sobre els hospitals i llur funció mèdica alhora que caritativa (p. 618-619), les lletres de canvi (p. 623) o la relació literatura/realitat en referència, per exemple, al tema del canibalisme inconscient (p. 625-626). Els aspectes literaris i lingüístics també són ben atesos: hi podem trobar comentaris sobre el llenguatge eròtic (p. 628) o sobre les manipulacions interessades de determinats tecnicismes mèdics (p. 629). Com és lògic, també es comenten el ventall enorme de tòpics misògins aprofitats per Roig, com ara la impossibilitat de les dones per a guar-

dar secrets (p. 640-641) o la lascívia com a tret propi del gènere femení (p. 706-709); l'afirmació que el cos de les dones és farcit de verí (p. 670-672), la relació beguinatge/hipocresia (p. 649-652), la crítica contra les dones que parlen de literatura (p. 639) o la presència de la filosa com a emblema de la dona virtuosa (p. 646) –entre molts altres–.

Tots aquests comentaris pretenen, sobretot, aclarir conceptes, facilitar la intel·lecció del text, però també situen els temes tractats en el conjunt de la tradició literària, com es veu, particularment, en els moments en què l'editora se centra en l'estudi, estrictament, de les fonts literàries de determinats motius, referències i narracions: l'hòstia profanada (p. 646-647), l'embaràs fingit (p. 659), el monestir com a espai de vida dissoluta (p. 660-661), les comparacions de la dona amb diversos animals (p. 661-663) o la revelació en somnis (p. 676), per citar-ne només uns pocs casos. Val a dir que, si algun retret hom pot fer a aquestes interessants anàlisis, és que no sempre s'hi ha actuat amb idèntic detall en les remissions: tan aviat trobem les fonts citades amb totes les dades pertinents per a poder-les localitzar i comprovar el que diu l'editora com llegim remissions merament generals.

El gran esforç que deu haver implicat aquesta edició es corona amb un glossari (p. 809-834), un índex bíblic (p. 837-843) i, especialment, amb un índex de noms propis (p. 845-878), a més de la bibliografia final (p. 879-891). Subratllo particularment l'índex onomàstic per tal com la seva estructura no és la de una simple tirallonga de noms i pàgines, sinó que la majoria d'entrades és subdividida, després d'una primera definició, en tants apartats com accions característiques realitzen segons quins personatges. Així, per exemple, Jacob és identificat amb el patriarca bíblic, però, tot seguit, s'ordenen –amb les remissions pertinents– les diverses accions de què és protagonista i que són esmentades en l'*Espill*: la seva lluita amb Déu, el seu treball al servei de Laban i el matrimoni amb les dues filles d'aquest; la reconciliació amb el seu germà Esaú, el vaticini que dels seus fills sortiran les tribus d'Israel. D'aquesta manera, l'índex onomàstic pot ajudar el lector a moure's pel conjunt de l'obra, si bé no substitueix, com és lògic, el que hauria pogut ser un bon índex temàtic que agilitzés l'accés directe als més diversos nuclis fonamentals del poema.

Comptat i debatut, el que tenim a les mans és la millor edició que, ara com ara, existeix en el mercat per a poder accedir amb garanties a la degustació d'un plat tan saborós com és l'*Espill*. Com dèiem més amunt, encara no n'hi ha una de crítica –amb criteris actuals i accessible des del mercat més normal–, però, quan surti, no tindrà per què desplaçar aquesta: els clàssics no s'esgoten amb una edició. Al contrari, mereixen i necessiten tants acostaments seriosos i professionals com sigui possible. Potser millor dit: els mereixen, però els necessiten no pas ells –els clàssics–, sinó nosaltres, els lectors, per a poder entendre'ls. Mal senyal seria que en poguéssim prescindir i que, això, fes oblidar que les obres medievals –i, si molt convé, no són les úniques– no es poden editar sense l'auxili de complements i notes com, per exemple, el que ací ens ha regalat Antònia Carré.

Josep-A. YSERN I LAGARDA

Universidad Nacional de Educación a Distancia

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES:

CARRÉ, Antònia (2002): «El *rescrit* de Jaume Roig i les noves rimades comediades». BADIA, L. / CABRÉ, M. / MARTÍ, S. (ed.): *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (s. XIII-XV): Actes del III Col·loqui «Problemes i mètodes de la literatura catalana antiga», Universitat de Girona, 5-8 de juliol de 2000*. Barcelona: Curial; PAM, p. 355-372

PEIRATS NAVARRO, Anna Isabel (1998): «L'*Espill* de Jaume Roig: Notes per a una edició crítica». *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*. Vol. 74. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura, p. 13-22.

ROIG, Jaume (1994): *Espill*. Versió a cura d'Antònia Carré. Barcelona: Teide (Tria de clàssics, 11).